

SIPOS BALÁZS

Van-e a politikának társadalomtörténete?

A politológia, a szociológia és a történetírás viszonya

A politika társadalomtörténetét mint kutatási témát igen sokféle módon szemlélhetjük. Ezt jelentős részben befolyásolják a tudományos divatok, meghatározza, hogy melyik történetírói irányzat híveként gondolunk magunkra (ha egyáltalán csatlakozunk valamelyikhez). A sokféle tárgyalási lehetőség közül most azt választom, hogy felelni próbálok a kérdésre: van-e a politikának társadalomtörténete. Reményeim szerint ezen az úton legalább körbejárható, hogy tulajdonképpen mivel is foglalkoznak a politika társadalomtörténetét tanulmányozók. E kérdéshez elsősorban a politikatudomány mint az egyik releváns társadalomtudomány, illetve a politikátörténet-írás néhány iskolája felől közelítek, és érintem a *politika*t és a *politikumot* mint a politika fogalmának és jelenségének módosulását és megjelenési formáját.

Először arról szólok, hogy a politika társadalomtörténete politikátörténet vagy társadalomtörténet-e. Másodszor arról, hogy mi a politika – a politikatudományban. Ezt követően arról, hogy a társadalomtudományok és a történelem/történetírás viszonya miként változott az elmúlt évtizedekben. Végül azt a kérdést érintem igen röviden, hogy meghatározható-e egyáltalán „objektív módon”, hogy hol végződik a politika, és hol kezdődik a társadalom.

Írásomban egyrészt mindvégig azt próbálok érzékeltetni, hogy kérdéseinkre több ellentétes válasz is érvényes lehet. Másrészt azt, hogy a kiegyenlítődség: a konvergencia, amelyet Peter Burke már az 1980-as évek legelején látni vélt a történet- és a társadalomtudományok között,¹ a történetíráson belül is zajlik (amint azt 1991-es módszertani könyvében John Tosh például a politika- és a gazdaságtörténet-írás kapcsán látni vélte²). Mindez két kijelentéshez is vezethet. Egyrészt ahhoz, hogy „ma mindannyian politikátörténészek vagyunk” – másrészt ahhoz, hogy ma már nem mindenki történész (vagy műkedvelő), aki a történelemmel/múlttal foglalkozik.

A politikátörténet-írás „válsága”

Sokszor „leírták” már a politikátörténet-írást, azaz azt, hogy a politikátörténet-írás válságban van. Részben ennek a jele és eredménye, hogy a „hagyományos politikátörténet-írás” kifejezés egyszerre jelöl egy tevékenységet, valamint kifejezi a historiográfiai fejlődésben elmaradt művelői iránt érzett sajnálatot.

A politikátörténet-írás válságban lévő gyakorlatként való meghatározását természetesen nem indokolja az, amit a „hagyományos politikátörténet-írásról” *feltételezünk*. Vele

¹ Vö. Burke, Peter: *History and Social Theory*. Second edition. Cambridge, 2007.

² Tosh, John: *The Pursuit of History. Aims, Methods & New Directions in the Study of Modern History*. London–New York, 1991. 94–95.

szemben lehetnek módszertani kifogásaink. Elsősorban talán az, hogy az igazi oksági magyarázatok keresésekor vagy a megértésre való törekvés során csak saját, esetleg szűknek tartott felségterületén belül marad. Azaz a politikait a politikaival és nem például a társadalmival próbálja magyarázni-megérteni.

A politikatörténet-írással kapcsolatos válságérzetet azonban ez önmagában csak akkor indokolná, ha a politika történetével foglalkozókat a társadalom, a kultúra stb. története minden esetben vagy általában akkor hidegen hagyóná, amikor pedig a megértés/magyarázat szempontjából nélkülözhetetlen lenne „kitekinteniük”. Ám a magyarázat szerintem nem ez, bár valami hasonló. Például a közönség hagyományos politikatörténeti, a „klasszikus” témák iránti érdeklődése. Ez ugyanis jelentősen befolyásolja a könyvkiadást és ezen keresztül a történeti kutatásokat. (Judith Shulevitz ezért írt az Egyesült Államokra gondolva a „megkerülhetetlen kiadói trojkáról”; ezek: „a náci, a kutyák és az amerikai polgárháború”).³) Noiriél szerint e kapcsolat egyik nem kívánatos következménye, hogy a politikatörténet nem általános érvényű problémákat vet fel, hanem politikai jellegűeket, ráadásul emiatt jelenkori témákkal foglalkozó művelői elmerülnek a Marc Bloch által emlegetett „ítélkezési mániában”.⁴

A válságérzet oka lehet a politikatörténet „széttöredezettsége” is. Vagy a társadalomtudományok és általában a történetírás „válsága” (ezen belül például a társadalomtörténet-írásé is),⁵ a politika iránti érdektelenség, illetve a volt szovjet blokk országokban sajátosan a politika mindenhatóságának hirdetése, illetve a történetírás hajdani átideologizáltsága. Paradox módon a válságérzetet erősítheti a „hagyományos politikatörténet-írás” ideológiakényszerrel teljesen ellentétes, pusztán eseményleírásra törekvő eljárása, amely 1989 előtt éppen a menekülés lehetőségét, az egyik kiutat jelentette. Arról van szó ugyanis, hogy ennek a kiútkeresésnek az „esemény rehabilitálása” csupán az egyik következménye lett. A másik a problémakerülő történetírás létrejötte – másként szólva az a gyakorlat, hogy a történetírónak valójában nincsenek kérdései, és emiatt nem merül föl, hogy a lényeges és a lényegtelen tények közötti különbségből mi következhet.

A rendszerváltozás előtt azonban létezett harmadik, negyedik és sokadik gyakorlat is, hiszen a történetíró előtt Magyarországon is több lehetőség, több út és kiút állt. Így például többen társadalmi jelenségekkel magyaráztak politikai jelenségeket, legalábbis nem választották el egymástól a történetíráson belül kialakult szakterületeket. Azaz az ilyen munkák nem jellemezhetők a „hagyományos politikatörténet-írás” fenti leírásával.⁶

A rendszerváltozás óta a politikatörténet-írók mindent kipróbálhatnak. Mi például kollegáimmal a Politikatörténeti Intézetben foglalkoztunk és foglalkozunk választáskutatással, a mindennapok történetével, a társadalmi nemek történetével, médiakutatással, új kultúr-

³ Noiriél, Gerard: *A történetírás „válsága”. Elméletek, irányzatok és viták a történelemtudományról tudományválsástól napjainkig.* Budapest, 2001. 231.

⁴ Noiriél: *A történetírás „válsága”,* 231.

⁵ Lásd például Kövér György: *Milyenek vagyunk? A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület tíz év múltján.* Századvég, új folyam (1997. tavasz) 4. szám, 46.

⁶ Lásd például Hajdu Tibor: *Az értelmiségi „túltermelés” és társadalmi hatásai.* [1980] In: Lackó Miklós (szerk.): *A két világháború közötti Magyarországról.* Budapest, 1984. 47–98.; Pritz Pál: *Arisztokraták a magyar külügyi szolgálatban.* [1985.] In: uő.: *A magyar diplomácia a két háború között.* Tanulmányok. Budapest, 1995. 19–36.; Vida István – Vörös Vince: *A Független Kisgazdapárt képviselői, 1944–1949. Életrajzi lexikon.* (Történeti elitkutatások.) Budapest, 1991.; Hubai László: *A parlament politikai és társadalmi összetétele.* In: Hubai László – Tombor László (szerk.): *A magyar parlament 1944–1949.* Budapest, 1991. 225–225.

történettel – hogy csak az úgynevezett új politikatörténet-írással vagy a politika társadalomtörténetével kapcsolatba hozható néhány területet említsem.⁷

A politikatörténet-írást természetesen nem mi rántjuk ki válságából. De úgy tűnik, mintha erre ma már nem is lenne szükség. Igaz, 1980-ban Geoff Eley és Keith Nield még ezzel a címmel jelentetett meg tanulmányt a *Social History*-ban: *Miért ignorálja a társadalomtörténet a politikát?*⁸ – de azóta a társadalomtörténet-írás felfedezte magának ezt a témát, amiben újabban a kultúrtörténet-írás is követi. Marcel Gauchet 1988-ban megjelent könyvében egyenesen azt írta, hogy a „politikatörténet másképp” vezet el a történeti teljes-séghez.⁹ E visszatérés és változás miatt Susan Pederson, a Harvard Egyetem történészprofesszora úgy fogalmaz: „ma mindannyian politikatörténészek vagyunk”.¹⁰

Politika- vagy társadalomtörténet?

A politikatörténet-írás, a társadalomtörténet-írás és a két terület kapcsolatának történetét sokféleképpen le lehet írni. Eltérés van például aszerint, hogy az adott historiográfiai dolgozat szerzője francia, német, angol, magyar vagy, mondjuk, amerikai-e. Eltérés van továbbá aszerint is, hogy melyik paradigma, történetírói iskola híve az illető. És eltérést lehet találni az azonos „nemzeti” iskolához tartozók interpretációja között is.

A politika (vagy a politikai) társadalomtörténetét az esetek nagy részében kutatási gyakorlatként és negatív módon szokás meghatározni. Ö. Kovács József például egy körkérdésre adott válaszában azt hangsúlyozta, hogy a társadalomtörténet minden, „ami távol van a hagyományos politikatörténettől”, és „inkább foglalkozik a társadalommal, mint az állammal, s inkább a csoportokkal, fejlődéssel, struktúrákkal, mint az eseményekkel”.¹¹

Szabó Dániel a kérdéssel foglalkozó áttekintő tanulmányában azt írta, hogy a politikai társadalomtörténet(e) három nagy témával foglalkozik: egyrészt a politika és a társadalom kapcsolatával, azaz például azzal, hogy „a politikai szféra miképpen befolyásolja a társadalom strukturálódását”. Másrészt „a politikai magatartás társadalmi megalapozottságával”, tehát például a választói magatartással és a politikai elittel. Harmadrészt „a társadalom

⁷ Lásd például: Tóth Eszter Zsófia: *„Puszi Kádár Jánosnak”. Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben.* Budapest, 2007.; Ignác Károly: *A választói magatartás történeti irodalmáról (Magyarország, 1920–1947).* Múltunk, 51. évf. (2006) 1. szám, 90–98.; Egrý Gábor: *A nemzeti és etnikai kötődés szerepe a választói magatartás alakulásában Magyarországon a 20. században.* Múltunk, 51. évf. (2006) 1. szám, 170–199.; Sipos Balázs – Takács Róbert: *Újságíró normák.* In: Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig.* Budapest, 2005. 53–88.

⁸ Eley, Geoff – Nield, Keith: *Why Does Social History Ignore Politics? Social History*, vol. 5. (1980) no. 5. 249–272.

⁹ Noiriél: *A történetírás „válsága”,* 148.

¹⁰ Pederson, Susan: *What is Political History Now?* In: Cannadine, David (ed.): *What is History Now?* New York, 2004. 37–46. (az idézet helye: 38.)

¹¹ *A Korall körkérdése a társadalomtörténet-írás helyzetéről.* [Ö. Kovács József válasza.] *Korall*, 2001. ősz-tél, 5–6. szám, 222–223. Constantin Iordachi ezt írta: „Számos szerző rámutatott már arra, hogy a »társadalomtörténet« meglehetősen »homályos« címszó; sokkal inkább gyűjtőfogalom [...] A történészek közül sokan negatív meghatározással élnek, mikor azt hangsúlyozzák, ami nem része a társadalomtörténetnek (pl. »történelem a politikai nélkül«), míg mások éppen befogadó jellege miatt pozitív értelemben, »totális« történelemként s nem kizárólag a politika tanulmányozásaként értelmezik a fogalmat.” *A Korall körkérdése a társadalomtörténet-írás helyzetéről*, 2. Iordachi, Constantin: *Társadalomtörténet a román történetírásban: örökség, új utak és kihívások.* *Korall*, 2002. tavasz-nyár, 7–8. szám, 190.

szerveződés[vel], egyesületi strukturálódás[val]”.¹² Leginkább tehát olyan kérdésekkel, amelyek a politikai szociológiához sorolhatók.

Megközelíthetjük azonban a kérdést az úgynevezett „új politikatörténet-írás” története felől is.

Az „új politikatörténet” valójában régi, körülbelül hatvan esztendő. Ráadásul már kialakulásakor sem volt új. Frederick Jackson Turner és első tanítványai ugyanis már a 19. század legvége óta elemezték a választási ismétlődéseket és a választói névjegyzékeket. Munkásságuk ráadásul része volt a 19. század végén, a 20. század elején létezett úgynevezett új történetírásnak (*New History*), amely az úgynevezett „hagyományos történetírással” ellentétben a társadalom-, a gazdaság- és a kultúrtörténetet is vizsgálta.

Az 1930-as évektől újabb politikatörténetészek kezdtek „kísérletekbe”: James C. Malvin, az irányzat egyik meghatározó alakja a „hagyományos történetírás elleni reakcióként” mélyedt el a társadalomtudományi irodalomban. Thomas C. Cochran 1947-ben nagy botrányt kavart előadásával az *American Historical Society* konferenciáján. Ebben és az egy évvel később tanulmányként megjelent szövegben éles támadást intézett „az amerikai politikatörténet leírásának hagyományos módszere ellen”, amelyet „elnöki szintézisnek” nevezett, és amelynek „lényege” – szerinte – az, hogy az elnöki kormányzást az elnöki kormányzással magyarázzák. Ehelyett ő az amerikai történelem társadalomtudományos szintézisének megteremtését javasolta.

Az új politikatörténet tehát az 1950-es években, azaz „születésekor” sem volt új. És ekkor nem is volt politikatörténet – abban az értelemben, hogy művelői eleinte viselkedéstörténetészeknek hívták magukat, azért, mert így kívánták megkülönböztetni aldiszciplínájukat a *hagyományos* politikatörténettől – és a politikatudománytól.¹³

Mi jellemezte (és jellemzi) az 1950-es, 1960-as években, illetve napjainkban az új politikatörténet-írást? Művelői elsősorban választástörténettel foglalkoztak (bevonva elemzéseikbe a társadalmi és gazdasági tényezőket), elitkutatással (azaz nem egyéni életrajzokkal), a pártszerkezet változásával, történeti demográfiával, a politikai struktúrákkal és az érdekszövetségekkel. Továbbá az új politikatörténetészekben a kezdetektől erős a vágy az olyan kutatások iránt, amelyek megfelelnek a társadalomtudományos kritériumoknak. Az 1950–1960-as években hatott rájuk Paul F. Lazarsfeld és Robert K. Merton; a politológus Robert Dahlon kívül segítette munkájukat a gazdaságtörténész Robert Fogel.

Az új politikatörténet tehát kvantitatív, elméleteiben és módszertanában egyaránt társadalomtudományos, illetve *tágan* értelmezi a politika világát. És, mint az ezredfordulón megjelent tanulmányában a történész Paula Baker hangsúlyozza, folyamatosan változik: az 1960-as évek végétől a politika és a társadalom közötti kapcsolat volt a kurrens téma, míg „manapság” a politika konfliktusos folyamatának tanulmányozása révén társadalom- és kultúrtörténeti kérdésekkel, a társadalmi nemek, fajok és osztályok történetével foglalkozik.¹⁴

¹² Szabó Dániel: *Politikai társadalomtörténet – a politika társadalomtörténete*. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest, 2003. 373.

¹³ Hays, Samuel P.: *The Social Analysis of American Political History, 1880–1920*. *Political Science Quarterly*, 1965. September 373–394.; Bogue, Allan B.: *United States: The 'New' Political History*. *Journal of Contemporary History*, 1968. January, 5–27.

¹⁴ Baker, Paula: *The Midlife Crisis of the New Political History*. *The Journal of American History*, 1999. June, 158–166.

Az új politikatörténet és az úgynevezett új történetírás történetének leírásait szemlélve tehát feltűnő, hogy a 19. század vége óta folyamatosan az „új” áll szemben a „hagyományos”-sal. Továbbá a politika- és a társadalomtörténet eszerint nem abban különbözik, hogy az előbbi az uralkodókkal, a kormányzókkal (a kormányzásban résztvevőkkel), az utóbbi pedig a néppel foglalkozik.

Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy az 1960-as években Allan G. Bogue, illetve az ezredfordulón Paula Baker egyaránt úgy látta: az Egyesült Államokban még mindig a „hagyományos történetírás” a domináns.

Az új politikatörténettel, illetve a politika társadalomtörténetével foglalkozóktól egyaránt meg lehet különböztetni az úgynevezett empirista politikatörténészeket. Az empirista történetírás módszertanával foglalkozó Stephen Davies szerint az övék átfogó jellegű, széles körű történeti tudomány és eljárás. Arra hivatkozik, hogy ha a politikai jelenségek vizsgálatakor szükséges, akkor saját diszciplinájukat minden esetben „egyesítik” a gazdaság-, a társadalom- vagy a kultúrtörténettel. Az empirista politikatörténészek helytelenítik azokat az egymástól eltérő megközelítéseket, amelyek szerint a politika mindig valami más következménye (legyen ez a „más” gazdasági, társadalmi vagy akár földrajzi). Azaz elvetik például a marxizmust és az *Annales*-iskolát, viszont hívei a kvantitatív módszereknek is. Elvetnek továbbá minden olyan megközelítést, amely szerint a politikai események hatása a társadalomra vagy az egyénre kevésbé lényeges vagy beható, mint más tényezőké. És – kiemeltül, de egyértelműen – elvetik a „hagyományos politikatörténet-írást”.¹⁵

Írásom e részének befejezéseként a politikatudományhoz (is) sorolt fogalomtörténetre utalnék még. Ennek módszertani sajátossága éppen az, hogy számára a releváns értelmező kontextusok nemcsak nyelvi és szellemi, hanem politikai, társadalmi és gazdaságiak is.¹⁶

Mi következik mindebből? Egyrészt úgy tűnik: a kérdésre, hogy mi a politika társadalomtörténete, illetve hogy a politika társadalomtörténete vajon társadalomtörténet vagy politikatörténet-e, annak a kutatási gyakorlatnak megfelelően válaszolunk, amelyeket képviseljük. Hiszen ennek kapcsán egyrészt gondolhatjuk azt, hogy a „jó” társadalomtörténet-írás „visszatér” a politika témájához. Másrészt gondolhatjuk azt is, hogy a „jó” politikatörténet-írás megelőzte a „jó” társadalomtörténet-írást, és már korábban felfedezte magának például a társadalmat.¹⁷ És vannak, akik úgy vélik: az egész kérdés értelmetlen.

Mindez azt is jelentheti, hogy a „nem hagyományos politikatörténészek” legalább három csoportja is azt képviselheti, hogy a politikának nincs „külön”, „önálló” társadalomtörténete, mert – ezért vagy azért – a politikának csak története van. Ráadásul – ellenkező irányból indulva, de – a politikum történetével foglalkozók is juthatnának hasonló eredményre. Hiszen a politikum története integráló irányzat, olyan, amelybe beletartozik a „hagyományos politikatörténet”, de mint „fogalmi történet” *eo ipso* társadalomtörténet is. Ahogy Pierre Rosanvallon írta 1986-ban: „Annyiban politikatörténet, amennyiben a politi-

¹⁵ Davies, Stephen: *Empiricism and History*. London, 2003. 80–81., 85.

¹⁶ Lásd például: Martin, Robert W. T.: *Context and Contradiction. Toward a Political Theory of Conceptual Change*. Political Research Quarterly, 1997. June, 421–422.; Richter, Melvin: *Conceptual History (Begriffsgeschichte) and Political Theory*. Political Theory, 1986. November, 604–637. Többek között Richter e tárgyban írt könyvéről lásd Bevin, Mark: *Begriffsgeschichte. History and Theory*, 2000. May, 273–284.

¹⁷ Szekfű Gyula is leírta, hogy a „politikai történetírásnak” le kell mondania a „politikai szemlélet kizárólagosságáról”, és fel kell ismernie, hogy „az állami és politikai csak függvényei a társadalmi, gazdasági, kulturális momentumoknak [...]”. Idézi és elemzi Pritz Pál: *A politikatörténet-írás*. In: uő.: *Az a „rövid” huszadik század. Történetpolitikai tanulmányok*. Budapest, 2005. 53–55.

kum szférája a társadalminak és képzetének illeszkedési pontjává válik.” Ugyanakkor ő az 1980-as, 1990-es években, illetve 2002-ben is hangsúlyozta, hogy a politikai mentalitástörténet, a politikai szociológia és a „megújult” politikatörténet sem képes kiváltani a politikum történetének tanulmányozását.¹⁸

Mi a politika(történet)?

Bár fontos kérdés, hogy a politika társadalomtörténete politikatörténet vagy társadalomtörténet-e, talán lényegesebb, hogy mi a politika, amelynek társadalomtörténetével foglalkozunk. A kérdést a politikatudomány felől közelítem meg, részben azért, mert a politikatudományban a kezdetektől erősen jelen van az úgynevezett történeti politikatudomány (lényegében annyi, mint politikatörténet), vagy legalábbis nem vált el a múlt és a jelen tanulmányozása.¹⁹

Az egyik lehetséges válasz szerint a politika társadalomtörténete azokkal a múltbeli *politikai* jelenségekkel foglalkozik, amelyek igaz oksági magyarázatához vagy megértéséhez egy vagy több társadalmi jelenség szükséges; valamint azon *társadalmi* jelenségekkel, amelyek igaz oksági magyarázatához vagy megértéséhez egy vagy több politikai jelenség szükséges.

Ez a leírás azonban nem mindenki számára elfogadható. Nem elfogadható például azok számára, akik Durkheim nyomán, majd például Parsons által megerősítve úgy vélik, hogy valamely társadalmi tény oka csak egy másik társadalmi tényben kereshető. Vagy azok számára, akik úgy gondolják, hogy minden *nem társadalmi*, például minden politikai oka szükségszerűen csak társadalmi lehet. (Ami azt jelenti: a politika és a társadalom kölcsönhatása mindenkor egyirányú.)

A politikatudomány felől nézve mindez másként látszik. A politikatudomány ugyanis már három-négy évtizede nem csupán a politikai intézmények és a vezetők tevékenységét

¹⁸ Rosanvallon, Pierre: *A politikum fogalmi történetéhez*. In: Haskó Katalin – Sznási Éva (szerk.): Válogatás a francia politikatudományból. Budapest, 1998. 53–68.; *A politikum történetének művelése. Beszélgetés Pierre Rosanvallonnal*. In: Rosanvallon, Pierre: *Civil társadalom, demokrácia, politikum. Történelmek és elméletek*. Budapest, 2007. 7–31.; uő.: *A politikum fogalmi történetéhez*, uo. 169–183.

¹⁹ E kérdéskör már a politikatudomány magyarországi újrainstanzmentesítésének kezdeteikor (a Magyar Politikatudományi Társaság 1982-ben alakult, az első politikatudományi felsőoktatási program 1984-es) felmerült. Tokody Gyula például egyrészt leszögezte, hogy a politikatörténetnek centrális szerepet kell betöltenie a történettudományban. A politikatörténet fogalma „rendszerint” a belpolitikát, a politikai irányzatokat, a pártok és csoportok történetét, az alkotmány- és jogtörténetet, illetve a hadtörténelmet jelenti. Másrészt úgy látta, hogy „a politikatörténet hagyományos, a történettudományban meghonosodott értelmezése és ebből következő kutatási megközelítése ma már nem elégséges a kapitalista országok politikai rendszereiben és a nemzetközi erőviszonyokban végbement változások tudományos feltárásához. Magának a politikai rendszer fogalmának az eddiginél egyértelműbb és sokoldalúbb tisztázása, továbbá működési mechanizmusának, változásainak, fejlődésének bemutatása [...] olyan nagy igényű feladat, amely voltaképpen már a politikatudomány tárgykörébe tartozik.” Tokody Gyula: *Történettudomány és politikatudomány*. In: Farkas Dezső – Halay Tibor (szerk.): *Politikatudomány és társadalomtudományok. Elméleti tanácskozás*, Debrecen, 1983. június 27–28. Debrecen, 1984. 228–229., 232–233.; Balogh István: *A politikatudomány Magyarországon az 1990-es években*. Politikatudományi Szemle, 8. évf. (1999) 2. szám, 132., 134., 137., 140.

tanulmányozza, hanem – többek között – a politika konfliktusos folyamatait, a különféle közösségek működését is.²⁰ És ez idő alatt „beszippantotta” a politikai szociológiát.

Jól mutatja ezt Kenneth A. Shepsle és Mark S. Boucek *A politika konfliktusos folyamatának elemzése. Racionalitás, viselkedés és intézmények* című könyve, amelyben először is kijelentik: a politikát nem lehet teljesen megkülönböztetni a csoportos élet jelenségeitől. Másodsor leszögezik: a politika konfliktusos folyamata az egyének interakcióiból, manővereiből, eltitkolásaiból, együttműködéseiből áll, amint ezekre az egyének a csoportos életben törekszenek, és ők emiatt nem csupán a nagybetűs, hanem a kisbetűs politikával is foglalkozni kívánnak.²¹

Anthony Giddens *Szociológiája* viszont 1989-ben – és a 2006-os ötödik kiadásban is – szűkkeblűen írta le a politika konfliktusos folyamatát is, amikor kizárólagosan a kormányzati tevékenységekhez kötötte.²² A Gordon Marshall által szerkesztett *Oxford szociológiaszótár* az 1990-es évekből ugyanígy járt el. Eszerint a politikatudomány tárgya csupán a hatalom és a hatalom elosztása különböző típusú politikai rendszerekben (ami inkább az 1950-es évek politikatudományának álláspontja volt). A szótár szerzői-szerkesztői ugyanakkor azt is hangsúlyozzák, hogy az 1980-as évek elejére a politikai szociológia számtalan témája és elmélete a politikatudománynak is része és eszköze lett.²³

E „határkérdésről” Kenneth Minogue, a *London School of Economics* politikatudományi professzora a következőket írta. A politikatudomány egyik nehézsége éppen annak meghatározása, hogy mi a politikai rendszeren belüli hatás és mi az azon kívüli, tehát külső hatás. Azaz hogy melyik politikai jelenség okát találjuk a politikai és melyikét a társadalmi, a gazdasági folyamatokban vagy éppen a kultúrában. Ehhez hozzáfűzi: a politikatudomány, „...mint a megértés minden formája” szintén a más tudományoktól való „elhatárolásaiból nyeri erejét”. Ezek az elhatárolások azonban „korlátozzák az emberi lét megértésében [...] A politikatudomány azonban gyakran elfelejteti ezeket a korlátozásokat, amikor ignorálja a tudomány mint diszciplína szigorú követelményeit.”²⁴

Erre a lehatárolatlanságra rímel a már említett Stephen Davies kijelentése. Ő a „mi a politikátörténet?” kérdésre adott felsorolásában megemlíti *többek között* a politika folyamatát, azokat a *társadalmi* és intézményi *struktúrákat*, amelyekben a politikai szereplők működnek, és az ezeket a struktúrákat megváltoztató módokat, a társadalmi megosztottságokat és érdekütközéseket.²⁵

²⁰ Lásd például az 1968 és 1982 között öt kiadást megélt tankönyvet: Kousoulas, Dimitris George: *On Government and Politics. An Introduction to Political Science*. Monterey (California), 1982. 313–314. Bár e felismerés gyakorlati következményei kevésbé látszanak Magyarországon, az egyik legismertebb, felsőoktatásban használatos könyv szerint a politika nem tanulmányozható a társadalmi (viszonyok) nélkül, hiszen: „...a politikai tevékenység csoportok, rétegek, közösségek, de elsősorban nagy társadalmi rétegek közötti viszonyok kezeléséhez kötődik ...” Bihari Mihály – Pokol Béla: *Politológia*. Budapest, 1992. 62. Ehhez hasonlólt fogalmaz meg Kende Péter: *Politikai kultúra, civil társadalom, elit*. In: Gyurgyák János (szerk.): *Mi a politika? Bevezetés a politika világába*. Budapest, 1994. 234. Vö. Gombár Csaba: *Mi a politika?*; 15–16.

²¹ Shepsle, Kenneth A. – Boucek, Mark S.: *Analyzing Politics. Rationality, Behaviors, and Institutions*. New York–London, 1997. 9–14.

²² Magyarul: Giddens, Anthony: *Szociológia*. Budapest, 1997. 308–309., 691.

²³ Marshall, Gordon (ed.): *A Dictionary of Sociology*. Oxford, 1998. („Historical sociology”, „Political sociology”, „Political science”, „Political socialization”, „Political behavior”, „Political culture”, „Social history” címszavak.)

²⁴ Minogue, Kenneth: *Politics*. Oxford, 2000. 49–51., 88–93.

²⁵ Davies: *Empiricism and History*, 76–77.

Mindez szerintem azt mutatja, hogy a politika társadalomtörténetét aszerint sorolhatjuk a politika- vagy a társadalomtörténet hatókörébe, hogy miként definiáljuk a „politika” fogalmát, azaz miként látjuk a politikatudomány állapotát és viszonyát a szociológiához. Másrészt aszerint, hogy miként látjuk a politikátörténet-írást. Hiszen – a pragmatista filozófus Richard Rortyval szólva – a (kutatási) tárgyak közötti választóvonalakat sokkal inkább az aktuális gyakorlati érdekek, mint feltételezett ontologikus státusuk határozza meg.²⁶

Történettudomány és társadalomtudományok

Annak, hogy a politika társadalomtörténete diszciplináris okok, fogalmi nehézségek miatt „objektív módon” nem meghatározható,²⁷ az eddig elmondottakon kívül más oka is van. Például a történettudomány és a társadalomtudományok változó kapcsolata. Utalnék itt Fernand Braudel 1969-es óhajára, hogy tudniillik a történettudomány égisze alatt egyesüljenek a humán tudományok, Wolfgang J. Mommsen „A történelem mint történeti társadalomtudomány” című tanulmányára, a társadalomtudományok úgynevezett történeti fordulataira, az *Annales* kritikái fordulatához kapcsolódó kérdésre (félelemre), amely szerint „a történészi területen csupán a múlttal foglalkozó antropológusokkal, közgazdászokkal és szociológusokkal találkozhatnánk”, és arra a föltevésre, amely szerint a hagyományos társadalomtudományok válságban vannak.²⁸ És itt is meg kell említeni, hogy a politikatudományban a kezdetektől erősen jelen van a történeti „irány”, és nem vált el élesen a múlt és a jelen tanulmányozása. A politika társadalomtörténetére tehát jogosan tarthat igényt például a történeti szociológia vagy a politikatudomány.

Azaz több kérdésre is választ kellene találni. Például: miként határozzuk meg a társadalomtörténet és a történeti szociológia közötti különbséget? Milyen az ideális kapcsolat és együttműködés a történettudomány és a szociológia, illetve a történettudomány és általában a társadalomtudományok között?²⁹ A választ befolyásolja, hogy Lucien Febvre-nek adunk-e igazat, aki a második világháború után úgy vélte: „a történelem vak, hacsak a szociológia fel nem nyitja a szemét”, vagy Philip Abrams-nek, aki 1982-es *Történeti szociológ-*

²⁶ Vö.: Clark, Elizabeth A.: *History, Theory, Text. Historians and the Linguistic Turn*. Cambridge – London, 2004. 39. – Boros János Rorty felfogását többek között Derrida Montaigne-től vett motívójának parafrázisával jellemzi: „nehezebb értelmezni az értelmezéseket, mint a dolgokat” – viszont „csak az értelmezések értelmezhetők”. Boros János: *Pragmatizmus*. In: Boros Gábor (szerk.): *Filozófia*. Budapest, 2007. 1340.

²⁷ „A diskurzusok termelésében a diszciplinák ellenőrző feladatokat látnak. Ez olyan folyamatos játék, amely során a szabályok folytonos aktualizálása egyben az önazonosság kifejeződése is” – állítja Foucault nyomán a Gulbenkian Bizottság. Wallerstein, Immanuel és mások: *A társadalomtudományok jövőjéért: nyitás és újjászervezés. A Gulbenkian Bizottság jelentése*. Budapest, 2002. 39.

²⁸ Mommsen, Wolfgang J.: *Geschichte als Historische Sozialwissenschaft*. In: Pietro Rossi (Hrsg.): *Theorie der modernen Geschichtsschreibung*. Frankfurt am Main, 1987. 107–146.; az *Annales* szerkesztői: *Történelem és társadalomtudományok. Merjünk kísérletezni!* In: Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Budapest, 2007. 586. Vö.: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor: *Bevezető*. In: uő. (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Debrecen, é. n. 9–19.

²⁹ Utóbbi kérdésre lásd például Charles Seignobos 1901-es, *A történeti módszer alkalmazása a társadalomtudományokra* című munkáját. Ebből részletek olvashatók Takács Erzsébet fordításában. In: Lajtai L. László (szerk.): *A történetírás mint tudomány. A történészi hivatás kialakulása a XIX. századi Franciaországban*. (Atelier Könyvtár) Budapest, 2007. 380–390.

gia című könyvében úgy fogalmazott: „...alapvető irányultságukat tekintve a történelem és a szociológia ugyanaz”.³⁰ Vagy esetleg Paul Veyne-nek, aki úgy vélte: „a szociológia olyan történettudomány, amelyet a történészek elhanyagolnak”.³¹ Vagy Bourdieu-nek, aki szerint a történettudomány „a múlt történeti szociológiája”, a szociológia pedig „a jelen társadalomtörténete”.³² Vagy Giddensnek, aki ennél is továbblépve kijelentette: „Egyszerűen nincs logikai és módszertani különbség a *társadalomtudományok* és a történelem között...”³³ De az is lehet, hogy például John H. Goldthorpe érveit fogadjuk el, aki „A történelem használata a szociológiában” című tanulmányában a különbség mellett érvelt. Szerinte ugyanis a két tudományban jelentős az eltérés a bizonyíték természete között vagy még pontosabban aközött, „amilyen úton ezek a bizonyítékok létrejönnek”.³⁴ Ám akár ezt hisszük, akár azt, ez a kitérő talán a kiinduló kérdésre adható másik válaszhoz vezet. Eszerint: ha „egyformán tudjuk” is, hogy mi a politika, azaz ha mégis tudjuk, hogy mi a politika társadalomtörténete, az akkor sem feltétlenül egy „dolog”.

Ezen a ponton egy példa kedvéért most igen röviden visszatérnék a politikai szociológia témájához/témáihoz. Ha a politikai társadalomtörténetet úgy tekintjük, mint „a történetírás megtermékenyülésé[t] a politikai szociológia által”, akkor a médiatörténet evidens módon politikai társadalomtörténet. „Evidens módon” abban az értelemben, hogy a politikatudomány a média témáját ma is az „önálló” politikai szociológiához sorolja, noha az utóbbit ma már másként határozza meg, mint mondjuk közel ötven éve, 1960-ban Martin Lipset tette a „Homo politicus”-ban.³⁵ És „evidens módon” abban az értelemben, hogy a sajtótörténet már a századforduló óta társadalomtörténet is. Mert például száz éve, 1908-ban a Berlinben tartott nemzetközi történészkonferencián Martin Spahn nem csupán forrásként, hanem társadalmi intézményként beszélt a sajtóról. Igaz, Helmut Schanze csak az 1920-as, 1930-as évekig vezeti vissza az ezredforduló releváns médiatörténeti vitáit – viszont leszögezi: a médiafejlődés különböző aspektusai nem több különböző tudományágat „eredményeznek”, hanem egyetlen médiatudományt.³⁶ Mint egy politológus, szociológus stb., aki magáénak akarja tudni a politika társadalomtörténetét.

Mindez azért fontos, mert a politikátörténet és a társadalomtörténet kapcsolatának vizsgálata során nem csupán arra az eredményre juthatunk, mint Susan Pederson – tudniillik hogy az „azonos” témaválasztás miatt, a meglévő módszertani különbségek ellenére

³⁰ Ehhez kissé hasonlít Kornis Gyula véleménye, aki az „egybetartozást” és a módszertani, tárgyi különbségeket egyszerre hangsúlyozta. Hajnal Istvánról szólva úgy fogalmazott, hogy a történetírás nem veheti komoly hasznát a szociológiának, kész módszereket nem vehet át tőle, „csak szempontokat, amelyek történeti módszerekkel érvényesíthetők. Történelem és szociológia egybetartozik; oly módszert kell kimunkálni, amely közösen fejezi ki azt, amit eddig külön a maga nyelvén fejezett ki a történettudomány, másfelől a szociológia: az előbbi akkor, amikor a konkrét társadalomfejlődést kutatja, az utóbbi akkor, amikor az emberi társulás törvényszerűségeinek megállapítására törekszik.” Kornis Gyula: *Tudós fejek*. Budapest, 1942. 139.

³¹ Noiriél: *A történetírás „válsága”*. 129.

³² Némedi Dénes: *Bevezető megjegyzések*. In: uő. (szerk.): *Modern szociológiai paradigmák*. Budapest, 2008. 321.; Takács Erzsébet: *Közös kaland? A szociológiai és a történelem(tudomány) viszonya Franciaországban a 20. század utolsó harmadában*. Uo. 326., 337.

³³ Idézi Goldthorpe, John H.: *The uses of history in sociology: reflections on some recent tendencies*. *British Journal of Sociology*, vol. 42. (1991) June, 211. (Kiemelés tőlem.)

³⁴ Goldthorpe: *The uses of history*, 211.

³⁵ Lipset, Seymour Martin: *Homo politicus. A politika társadalmi alapjai*. Budapest, 1995.

³⁶ Schanze, Helmut: *Einleitung*. In: uő. (Hrsg.): *Handbuch der Mediengeschichte*. Stuttgart, 2001. 1–2.

„ma mindannyian politikatörténészek vagyunk”. És nem csak arról van szó, hogy az elmúlt évtizedek egyik lehetséges eredménye a történészi megközelítések közötti „kiegyenlítődség”. Mert ugyan lehet, hogy „ma mindannyian politikatörténészek vagyunk”, de lehet a gyanúnk az is: ma nem mind vagyunk történészek. Egyrészt utalnék arra, hogy – mint Georg G. Iggers és Q. Edward Wang *A modern történetírás globális története* című könyvükben írják – Amerikában és Európában az ezredfordulóra megerősödni látszik a társadalomtudományokat használó történetírás.³⁷

Másrészt azt hangsúlyoznám, hogy többek között a politikatudomány, a szociológia, a társadalmi nemek tudománya vagy a médiakutatás természetes módon foglalkozik olyan történeti kérdésekkel is, amelyeket hagyományosan a politika társadalomtörténetéhez sorolnánk. Ami azért is fontos lehet, mert *e* társadalomtudományi pluralizmus nyomán a történetírás és a politikatörténet „hagyományos” „széttöredezettisége” a múlté: ma már más módon is felosztható mindaz, amivel a történetírás és így például a politikatörténet-írás foglalkozik. Azaz – például – nem biztos, hogy mindannyian történészek (vagy amatőrök) vagyunk, akik a történelemmel/múlttal foglalkozunk.³⁸

Harmadrészt mindennek kapcsán említeni lehet néhány transz-diszciplináris paradigmát is. Például a diskurzuselemzést vagy a racionális döntéseméletet, amelyet az új politikatörténet egyik régi módszertanosa, J. Morgan Kousser az (új) politikatörténet széttöredezettiségének ellenszereként ajánl.³⁹ Ez azt mutatja, hogy a politika, a politikai vagy a politikum társadalomtörténetének *sem* egy egységes és működő kutatási gyakorlat az alapja, hiszen a tudományok belső és külső határai elmosódnak látszanak, noha „gyakorlati érdekek” ezeknek a határoknak a fenntartását szolgálhatják.

Politika és társadalom

Arra a kérdésre, hogy van-e a politikának társadalomtörténete, több helyes válasz is adható. Az itt bemutatott értelmezések alapján az egyik az a lehetőség, hogy a politika társadalomtörténete valójában és egyszerűen politikatörténet. Mondjuk abban az értelemben, hogy minden politikatörténet, ami távol van a hagyományos társadalomtörténettől. Vagy abban az értelemben, hogy a politika társadalomtörténete az örökifjú új politikatörténettel azonos. Vagy a politikum történetével, noha ez sok minden mást is magában foglal.

A lényeg azonban (természetesen) nem az elnevezés, a divat (az aktuális történetírói fordulat, a paradigma stb.), hanem az ismertetett értelmezésekből fakadó másik következmény. Az nevezetesen, hogy a politika és a társadalom „magját” könnyű azonosítani, határvidékeket azonban talán lehetetlenség. Ebben az esetben dilemmánk két módon oldható föl. Meghatározhatjuk ezt a területet szociológiai, azaz hatalmi, „tudományon kívüli” stb. szempontok alapján. Vagy olyan tudományágakra bontva, mint például a politikatudomány, a médiatudomány, a kulturális antropológia és a társadalmi nemek – vagy a történettudományon belül maradván mint médiatörténet, történeti antropológia stb., és így a kérdés értelmét veszti.

³⁷ Iggers, Georg G.– Wang, Q. Edward: *A Global History of Modern Historiography*. London, 2008. 367.

³⁸ Gyáni Gábor is felteszi a kérdést: „Önálló tudomány-e (még) a történetírás?” Lásd: *A történetírás újragondolása*. Történelmi Szemle, 48. évf. (2006) 3–4. szám, 261–274.

³⁹ Kousser, J. Morgan: *Toward „Total Political History”: A Rational-Choice Research Program*. *Journal of Interdisciplinary History*, vol. 21. (1990) Spring, 521–560. Vö. uő.: *The „New Political History”: A Methodological Critique*. *Reviews in American History*, vol. 4. (1976) March, 1–13.

Az is lehet azonban, hogy az értelmezések értelmezésével odajutottunk: a politikának nem mindig van/volt társadalomtörténete. Azaz kérdés: e téma bármely korszakban vizsgálható-e? Hiszen a társadalom és a politika nem ugyanaz „volt”, nem ugyanazt jelentette az elmúlt évszázadokban. A történetírás felosztása politika-, társadalom- és gazdaságtörténetre sokáig logikusnak tűnt, mert leképezte az állam, a társadalom és a gazdaság 19. századi elkülönülését. A 20. század elejétől azonban egyre több társadalomkutató (például Max Weber) vetette fel, hogy a politika nem azonosítható az állammal vagy a politikai intézményekkel.⁴⁰ A harmincas években Carl Schmitt arra a következtetésre jutott, hogy mivel a társadalom átpolitizálódott, a politika pedig „társadalmasítódott”, nagyon nehéz megmondani, hogy mi része a politikának és mi nem. E bizonytalanság miatt vezette be Schmitt a „politikai” fogalmát, amellyel részben azt kívánta hangsúlyozni, hogy a politika fő kérdése éppen az, hogy mi politikai kérdés egyáltalán.⁴¹

A szovjet típusú államszocialista rendszerek, illetve az államszocializmus korának tanulmányozása e szempontból is sajtószerű. A rá jellemző monolitikus struktúra ugyanis „megszüntette a társadalmi és politikai rendszernek [...] a modern kapitalizmusra jellemző kettősségét [...]”. Azaz, mondjuk, a Kádár-korszak társadalomtörténete és politikátörténete nem vizsgálható önmagában, hiszen maga a „társadalmi” és a „politikai” nem különült el.⁴²

A szociológus Bruno Latour a 20. század végén már nem a „politikai”, hanem a „társadalmi” kategóriájának érvényességét kérdőjelezte meg: „Ma már nem világos, hogy vannak-e olyan viszonyok, amelyek elég specifikusak ahhoz, hogy 'társadalmi' lehessen őket tekinteni [...] a társadalmi mindenfelé szétfolyik, de sehol sincs igazán. Az a helyzet, hogy sem a tudomány, sem a társadalom nem maradt elég stabil ahhoz, hogy bármelyik egy erős 'szociológia' ígéretével szolgálhasson.”⁴³

---

⁴⁰ Szabó Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. Budapest, 2003. 74.

⁴¹ Lásd Schmitt, Carl: *A politikai fogalma. Előszóval és három korolláriummal kiegészített 1932-es szöveg*. In: uő.: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Fordította, szerkesztette és az utószót írta: Cs. Kiss Lajos. Budapest, 2002. 5–102.

⁴² Bayer József: *A politikai legitimitás. Elméletek és viták a legitimitásról és a legitimitációs válságról*. Budapest, 1997. 202. (Bayer ismerteti néhány, az övével egyező nézetet is; többek között Márkus Mária 1982-es, illetve Jerzy Wiatr 1979-es munkájára hivatkozik.)

⁴³ Idézi Némedi Dénes: *Bevezetés. A szociológia problémája – ma*. In: Némedi: *Modern szociológiai paradigmák*. 37. Vö.: Somlai Péter: *Erdőkerülés, avagy rövid elmélkedés a társadalomról és szociológiájáról*. In: uő.: *Társas és társadalmi. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2008. 58–63.